

Управління культури і туризму
Харківської обласної державної адміністрації
Харківська обласна універсальна наукова бібліотека

НАЙВИДАТНІША ПРОСВІТИТЕЛЬКА
ХРИСТИНА ДАНИЛІВНА
АЛЧЕВСЬКА
(1841–1920)

Пам'ятка читачеві

Харків 2006

Найвидатніша просвітителька Христина Данилівна Алчевська (1841–1920): Пам'ятка читачеві / Упр. культури і туризму Харк. облдержадмін. Харк. обл. універс. наук. б-ка; Уклад. Л.В. Лаухіна, Н.І. Грайворонська. – Х., 2006. – 12 с.

Посібник присвячено Христині Данилівні Алчевській – людині, яка зробила величезний внесок у розвиток національної освітньої справи. Видання виходить до 165-річчя від дня народження видатної української діячки народної освіти та педагога.

Пам'ятка містить фактографічні і бібліографічні матеріали про життя та творчість просвітительки.

Підготовка посібника в основному проводилася за фондами Харківської обласної універсальної наукової бібліотеки та ресурсами Інтернету. Матеріали описано за існуючими правилами та систематизовано за рубриками:

- ◆ Український педагог і народний просвітитель: Біографічна довідка
- ◆ Дати життя і діяльності Х.Д. Алчевської
- ◆ Література про життєвий шлях та творчість Х.Д. Алчевської
- ◆ Вебліографія

Пам'ятка призначена широкому колу читачів, усім тим, хто цікавиться історією України, Слобідського краю.

Укладач
Редактор

Лаухіна Л.В., Грайворонська Н.І.
Конопля Л.М.

Комп'ютерний набір
Відповідальний за випуск

Грайворонська Н.І.
Сашкова Л.О.

@Харківська обласна універсальна
наукова бібліотека, 2006

УКРАЇНСЬКИЙ ПЕДАГОГ І НАРОДНИЙ ПРОСВІТИТЕЛЬ

“Людина, яка в час масової безграмотності, працю задля просвіти народу зробила девізом свого життя і залишилася вірною тому девізові”.
(М. Сумцов)

Х. Д. Алчевська. 1841–1920

Христина Данилівна Алчевська, у дівочтві Журавльова, народилася 16 квітня 1841 р. в м. Борзна Чернігівської губернії у дворянській родині. Батько – Д. Журавльов – викладач міського училища, мати – дочка героя війни 1812 р. генерала Вуїча. Освіту здобула самотужки. Юність вона провела в Курську, куди переїхала її родина. Тут, навчаючи письма селянських дітей, уперше випробувала свої сили на ниві народної освіти. Вона з дитинства мріяла стати

вчителькою, але отримати професійну освіту їй не вдалося.

В часи революційної ситуації 60-х рр. XIX ст. під псевдонімом “Українка” листувалася з російським революціонером – демократом О.Герценом, один з її листів надруковано в його часопису “Колокол”. У 1862 році Христина Данилівна одружилася з відомим підприємцем і меценатом Олексієм Алчевським і переїхала до Харкова. Тут молода жінка стала активним членом товариства “Громада”, діячі якого ставили перед собою мету відновити єдність інтелігенції з народом, сприяти народному просвітництву.

Христина Данилівна склала іспит на право викладати і у 1862 році заснувала приватну безплатну недільну школу для жінок. З 1862 до 1870 р. школа існувала нелегально, заняття відбувалися вдома у Алчевської. Потім школа знаходилася у приміщенні початкового училища, а в 1896 році за проектом А.Н.Бекетова для школи збудували власну споруду у Мироносицькому провулку – нині вул. Раднаркомівська, 9. Будинок вартістю 50 тис. руб. – єдине власне (тобто таке, що належало школі) приміщення серед усіх недільних шкіл Російської імперії. Школа проіснувала до 1919 року. Христина Данилівна працювала з колективом педагогів – сподвижників. Безплатно викладали понад 100 учителів (серед яких – видатні учені Д.І.Багалій, В.Я.Данилевський).

На заняттях у недільній школі Х. Д. Алчевської

У цьому навчальному закладі в різний час здобули освіту майже 17 тис. жінок. Керована Алчевською школа була навчальним закладом, який давав освіту значно ширшу, ніж звичайна недільна школа, крім того вона була методичним центром початкової освіти дорослого населення в Російській імперії. Викладачі – “недільники” на чолі з Х.Алчевською у своїй практиці використовували передові освітні методики. В Харківській приватній жіночій недільній школі апробувався та популяризувався

звуковий метод навчання грамоти, розроблений К.Ушинським, метод бесіди, пояснювального та позакласного читання, центром якого була шкільна бібліотека, видавалися розроблені у школі “Програми з усіх предметів навчання в недільній школі для дорослих і малолітніх учнів”. Для поповнення бібліотеки існувала особлива “Комісія з розгляду нових книг”. Від перших же днів діяльності школи запроваджено чіткий порядок видачі і прийому літератури: працівники бібліотеки (всього 24 особи) з метою визначення придатності книги для читання, з’ясування її переваг та недоліків обов’язково проводили з ученицями бесіди. Поряд з уроками в недільній школі Х.Алчевської великого значення надавали позакласній роботі, особливо ж проведенню шкільних свят. Новорічні ялинки, прогулянки за місто, відвідування театрів, музично-театралізовані вистави були ефективними складовими виховного процесу. Унікальним явищем у діяльності Харківської приватної жіночої недільної школи став музей наочних посібників (таблиць, картин,

альбомів, історичних та географічних карт, манекенів, чучел тощо) – єдиний у своєму роді, якого не мала жодна початкова школа Російської імперії. У 1896 р. музей налічував 434 експонати, причому, були посібники, спеціально виготовлені для цього музею.

До Алчевської приїздили педагоги з України, Кавказу, Росії вчитися, як зорганізувати школи такого типу й вести в них заняття. У її салоні часто збиралися визначні діячі науки й мистецтва. Серед них – літератори Г. Хоткевич, Олександр Олесь, Михайло Обачний (М. Косач), П. Куліш, Т. Рильський, М.Вороний. Христина Алчевська неодноразово виступала в ролі ініціатора та співорганізатора освітянських виставок, у тому числі й міжнародних. Робота школи була представлена на всесвітніх форумах у Москві, Нижньому Новгороді, на Антверпенській, Брюссельській, Чиказькій і двох Паризьких міжнародних педагогічних виставках.

У 1879 році Христина Данилівна влаштувала на власні кошти подібну до Харківської недільну школу в селі Олексіївці на Катеринославщині, в якій вчителював і письменник Борис Грінченко. Вона домагалася відкриття на Харківщині жіночих безплатних шкіл, збереження українських книг у бібліотеках та присвоєння парафіяльним школам імені Т.Г.Шевченка. За це її було притягнуто до суду.

Алчевська була однією із засновників Харківського товариства поширення в народі грамотності, а також Першої безплатної народної бібліотеки-читальні.

Поряд з просвітницькою, Христина Данилівна займається літературною і науково-педагогічною, бібліографічною діяльністю. З ініціативи Алчевської та під її керівництвом було видано тритомний рекомендаційний покажчик книг “Что читать народу?” (1884–1906), який на виставках в Антверпені, Чикаго і Парижі отримав найвищі нагороди. У ньому понад 4 тис. рецензій, відгуків, анотацій близько 80 авторів (учителів, викладачів, професорів і просто читачів) на твори зарубіжної, російської та української літератури. Сама Алчевська написала 1150 анотацій. Авторський колектив на чолі з нею підготував також 3-томний посібник “Книга взрослых” (1899–1900), що протягом 1899–1917 рр. витримав 40 видань. Вона – авторка мемуарів “Передуманное и пережитое” (1912), методичних статей з навчання дорослих, укладач “Каталога книг” та “Програм викладання у недільних школах”. Друкувала оповідання в журналі “Детское чтение”.

Педагогічна діяльність Алчевської здобула всесвітнє визнання на Міжнародному конгресі приватної ініціативи у справі народної освіти (Франція, 1889). Її було обрано віцепрезидентом Міжнародної ліги освіти. Багато освітніх товариств обрали видатного педагога своїм почесним членом, вона удостоєна найвищих нагород – золотих та срібних медалей Московського й Петербурзького товариств поширення в народі писемності, почесних дипломів.

Вся діяльність Христини Данилівни була прикладом служіння своєму народові, його мові. Незважаючи на заборону, вона відстоювала українську мову, народну пісню, пропагувала твори Т.Г. Шевченка. В садибі Алчевських у Харкові (тепер будинок Центру громадських зв'язків) у 1899 році з ініціативи Христини Данилівни було встановлено перший у світі пам'ятник Кобзареві (скульптор академік В. Беклемішев). Крім того, Друге Харківське повітове училище, попечителем якого була Алчевська, з її ініціативи стало першим навчальним закладом Росії, якому було присвоєно ім'я Т.Г.Шевченка. Вона зустрічалася й листувалася з І.Франком, М.Павликом, Л.Голстим, Ф.Достоевським, І.Тургеневим, А.Чеховим, В.Короленком, Г.Успенським.

Христина Данилівна Алчевська виростила та виховала славнозвісних дітей, які залишили помітний слід в історії вітчизняної науки та культури: Дмитро став кандидатом природничих наук, добре грав на віолончелі й малював, Іван – знаменитий оперний співак, Микола – педагог і громадський діяч, Григорій – композитор, Христя – поетеса і педагог.

Померла Христина Данилівна 15 серпня 1920 р. у Харкові.

Основні дати життя і діяльності

1841, 16 квітня	Народилась в м. Борзна Чернігівської губернії в дворянській родині.
1862	Одружилась з Олексієм Алчевським. Переїхала до Харкова. Заснувала приватну недільну школу для жінок.
1879	Відкрила в с. Олексіївка Слов'яносербського повіту на Катеринославщині українську народну школу.
1884–1906	Виходить у світ тритомний рекомендаційний покажчик “Что читать народу?”.
1889	Христину Данилівну обрано віце-президентом Міжнародної ліги освіти.
1899	В садибі Алчевських у Харкові встановлено перший у світі пам'ятник Т.Г. Шевченку.
1899–1900	Виходить з друку тритомна праця “Книга взрослых”.
1912	Написала автобіографічний твір “Передуманное и пережитое”.
1920, 15 серпня	Померла у Харкові.

Література про життєвий шлях та творчість Х.Д. Алчевської

Біографічні довідки

Алчевські – родина діячів української культури // Мистецтво України: Біогр. довід. / За ред. А.В. Кудрицького. – К., 1997. – С. 15-16.

Алчевська Христина // Енциклопедія історії України : У 5 т. / Голов. ред. В.А. Смолій. – К., 2003. – Т. 1. – С. 69: ілюстр.

Алчевська Христина // Генік С. 150 видатних українок / С.Генік. – Івано-Франківськ, 2003. – С. 9-10: ілюстр.

Алчевская Христина Даниловна // Педагогическая энциклопедия: В 4 т. / Гл. ред. И.А.Каиров, Ф.Н.Петров. – М., 1964. – Т. 1. – С.72-73.

Алчевська Христина Данилівна // Український радянський енциклопедичний словник / Відп. ред. А.В.Кудрицький. – 2-е вид. – К., 1986. – Т. 1. – С. 56-57.

Алчевська Христина Данилівна (1841–1920): Укр. педагог., освіт. діяч // Провідники духовності в Україні: Довідник / За ред. І.Ф.Кураса. – К., 2003. – С. 346-347.

Христина Данилівна Алчевська та її внесок у розвиток народної освіти // Рідний край: Навч. посіб. з народознавства / За ред. І.Ф.Прокопенка. – Х., 1999. – С. 392-398.

Література про життя і творчість

Алчевська Х. Зустрічі: Достоевський /Х.Алчевська // Хроніка – 2000. – 1993. – № 6. – С. 124-138.

Бондар Л. Христина Алчевська – організатор освітньої справи в Україні / Л.Бондар // Рідна шк. – 2002. – № 2. – С 60-61.

Те саме // Пед. газ. – 2001. – № 6. – С. 8.

- Борисова Т.** Найвидатніша просвітителька / Т.Борисова // Вечір. Харків. – 1991. – 23 лип.
- Вишнівська С.** Віце-президент Міжнародної ліги освіти / С.Вишнівська // Журавлик. – 2003. – Квіт. (№ 4) – С. 6.
- Головко О.** Сім'я Алчевських: Вони не були улюбленцями фортуни / О.Головко // Слобода. – 1995. – 23 сент. – С. 6.; 27 сент. – С. 6.
- Гомон М.Л.** Листи Х.Д. Алчевської до Л.М. Толстого / М.Л.Гомон // Слово і час. – 1991. – № 4. – С. 63-66.
- Знаковський В.** Із прірви сну і забуття / В.Знаковський // Слобода. – 1996. – 4 сент.
- Іванцова Т.** Алчевських важко переоцінити / Т.Іванцова // Вечір. Харків. – 1991. – 1 серп.
- Ковалець Л.** Христина Данилівна Алчевська та її школа / Л.Ковалець // Почат. шк. – 2002. – № 3. – С. 72-74.
- Коляда Н.** Христина Алчевська. На освітянській ниві / Н.Коляда // Українки в історії. – К., 2004. – С. 88-100.
- Лісовенко М.** Висока зоря Алчевської / М.Лісовенко // Уряд. кур'єр. – 2003. – 27 черв. – С. 8-9.
- Лутовинова В.** Христина Алчевська та її внесок в теорію і методику вибіркового бібліографування / В.Лутовинова // Вісн. Кн. палати. – 1998. – № 2. – С. 30-33.
- Мелихов В.** Элочка–людоедка достойнее Алчевской?: [К 165-летию выдающейся харьк. просветительницы Х.Алчевской] / В.Мелихов // Гор. газ. – 2006. – 12-19 апр. (№ 15).
- Меліхов В.** “Мене не викреслите при всьому бажанні з історії ніяк...” / В.Меліхов // Харків'яни. – 2001. – № 8. – С. 8.
- Наша просвітителька** // Дивосвіт. – 2003. – № 1. – С. 19-20.
- Новальська Т.** Українські просвітяни про вивчення “читача з народу”: [Творчі доробки Х.Алчевської, Б.Гринченка] / Т.Новальська // Бібл. вісн. – 2004. – № 3. – С. 34-38.
- Полтавець В.** Забута просвітителька / В.Полтавець // Слобід. край. – 1991. – 17 квіт.
- Понежа Ю.** Школа Алчевської / Ю.Понежа // Вечір. Харків. – 1971. – 6 січ.
- Просвітницько-педагогічна діяльність Х.Д.Алчевської в Харкові** // Харків – моя мала Батьківщина: Навч. посіб. / За заг. ред. І.Ф.Прокопенка. – Х., 2003. – С. 161-168.
- Родина просвітників і гуманістів:**[Родина Алчевських] // Кушнар'єв Є.П. 100 кроків Харківською землею / Є.П.Кушнар'єв. – Х., 2004. – С. 211-215.
- Романовський В.** Просветительница / В.Романовський // Веч. Харьков. – 2001. – 26 апр. – С. 3.
- Романовський В.** Свет далекой звезды / В.Романовський // Веч. Харьков. – 1996. – 18 апр.
- Румянцева И.** Выдающиеся Харьковчане XX века / И.Румянцева // Время. – 2000. – 6 янв.
- Слабошпицький М.** Алчевські / М.Слабошпицький // Дивослово. – 2003. – № 3. – С. 7-11.

Сироштан Н. Яркое созвездие талантов: [О семье Алчевских] / Н.Сироштан // Веч. Харьков. – 2001. – 13 нояб.

Слободин К. “Харьков, Х.Д. Алчевской...” / К.Слободин // Веч. Харьков. – 1994. – 25 янв.

Сумцов М.Ф. Слобожане: історично-етнографічна розвідка / М.Ф. Сумцов. – Х: Союз, 1918. – 239 с.

Про Х.Д. Алчевську: С. 37, 186, 187.

Тарасова Л. Загадки старого альбому / Л.Тарасова // Слобід. край. – 2000. – 30 трав.

11

Тесло А. “...Ми полинемо на волю”: [Виповнилося 165 років від дня народж. укр. діячки нар. освіти та педагога Х.Д.Алчевської] / А.Тесло // Слобід. край. – 2006. – 15 квіт.

Україна в період утвердження і розвитку капіталізму // Історія Української РСР: Корот. нарис. – К., 1981. – 526с.

Про Х. Алчевську: С.197.

Бібліографія

Бібліотечна справа Харківщини до 1917 року: Бібліогр. посіб. / ХДНБ ім. Короленка; Уклад. Г.М.Єрофєєва. – Х., 1999. – 274 с. – Імен. покажч.: с.212.

Просвітителька народу: До 160-річчя від дня народж. Х.Д.Алчевської (1841-1920) // Календар знаменних і пам'ятних дат, 2001. II кв.: Рек. бібліогр. покажч. / Нац. парламент. б-ка. Кн. палата України. – К., 2001. – С. 33-36.

Харьков и губерния на страницах газеты «Харьковские губернские ведомости», 1838 – 1917. Вып. 1-6 / ХГНБ им. Короленко; Сост. А.М.Григорьева, Т.Г.Шерстюк, В.А.Ярошик и др. – Х., 1993 – 1996.

Вып. 1: (1881-1891). – 1993. – Имен. указ.: с. 99.

Вып. 2: (1892-1896). – 1994. – Имен. указ.: с. 120.

Вып. 3: (1897-1902). – 1994. – Имен. указ.: с. 165.

Вып. 5: (1908-1912). – 1995. – Имен. указ.: с. 126.

Харьков и губерния на страницах газеты «Южный край» (1880-1918). Вып. 1: (1880-1886) / ХГНБ им. Короленко; Сост. В.А.Ярошик, Т.В.Гологорская; Н.Л.Манова. Х., 2002. – 180 с. – Имен. указ.: с. 152.12

Вебліографія

Деятели искусства и культуры [Электронный ресурс] // Добро пожаловать в Харьков. – Режим доступа: <http://kharkov.vbelous.net/artists.htm>

165 лет со дня рождения Х. Д. Алчевской [Электронный ресурс] // Новости Луганска. – Режим доступа: <http://obzor.com.ua/news/2006-04/25-10.shtml>

Пугач А. «Жіноче питання» в мемуарах Х.Д. Алчевської [Електронний ресурс] / А.Пугач // Студентське наукове товариство. – Режим доступу: http://www-history.univer.kharkov.ua/sno/sno_konf_files/sno_konf_59/pugach.htm

Фридьєва Н.Я. Алчевская Христина Даниловна [Электронный ресурс] / Н.Я.Фридьєва // Книга: Энциклопедия. – Режим доступа: <http://polygraphicbook.narod.ru/text/statiy/1/alchevsk.htm>

Хропко П. Алчевська Христина Данилівна [Електронний ресурс] / П.Хропко // Шевченцівська енциклопедія. – Режим доступу: http://shevchcycl.kiev.ua/ukr_davnja_lit/alchevska.htm

Шептура. Л. В этом году исполняется 165 лет со дня рождения Х. Д. Алчевской [Электронный ресурс] // Гор. новости. – 2006. – 22 апр. – Режим доступа: http://www.citynews.net.ua /5/6452_1.html